

Transformace systému péče o ohrožené děti očima ředitelů dětských domovů¹⁰

Soňa Vávrová¹

Radana Kroutilová

Nováková²

Kontakty na autory

^{1, 2} Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta humanitních studií, Mostní 5139, 760 01 Zlín
vavrova@fhs.utb.cz
kroutilova@fhs.utb.cz

Contacts to authors

^{1, 2} Tomas Bata University in Zlín, Faculty of Humanities, Mostni 5139, 760 01 Zlin
vavrova@fhs.utb.cz
kroutilova@fhs.utb.cz

Copyright © 2015 by authors and publisher TBU in Zlín.
This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY).

Abstrakt: Článek se zabývá hodnocením procesu transformace a deinstitucionalizace systému péče o ohrožené děti v České republice vedoucími představiteli institucionální péče o děti. Jedná se o aktuální téma reflektující celostátní systémovou změnu. Studie zahrnuje výsledky kvalitativního šetření realizovaného počátkem roku 2015 technikou hloubkových rozhovorů s osmi řediteli vybraných dětských domovů. Získaná data byla analyzována za využití postupů zakotvené teorie. Z výsledků výzkumu vyplynula skutečnost, že ředitelé jsou si vědomi nezbytnosti transformace systému péče, avšak neschvalují některé dílčí kroky vedoucí k systémové změně. Deficity spatřují především v malé připravenosti reformy a pravidlům měnícím se v jejím průběhu.

Klíčová slova: péče o ohrožené děti, transformace, deinstitucionalizace, dětský domov, zakotvená teorie

Transformation of the System of Care for Vulnerable Children from the Perspective of Children's Homes' Directors

Abstract: This paper deals with an evaluation of the process of transformation and deinstitutionalisation of the system of care for vulnerable children in the Czech Republic by the main representatives of the institutional care for children. This is a pressing issue, reflecting a nationwide systemic change. The study includes the results of a qualitative survey conducted at the beginning of 2015, using the technique of in-depth interviews with 8 directors of selected children's homes. The obtained data were analysed using grounded theory procedures. The research results show that directors are aware of the necessity to transform the system of care, however, they do not approve of several partial steps towards such systemic change. Inadequate preparation of the reform and the changing of rules during the course of the reform were identified as the main deficits.

Keywords: care for vulnerable children, transformation, deinstitutionalisation, children's home, grounded theory

¹⁰ Výzkum byl uskutečněný v rámci řešení grantového projektu GA ČR č. 13-04121S *Porozumění procesu autoregulace u dětí a mládeže v institucionální péči*.

1 Úvod

Předmětem studie je hodnocení procesu transformace a deinstitucionalizace systému péče o ohrožené děti v České republice vedoucími představiteli institucionální péče o děti. Reagujeme tak na národní dokumenty, které k analýze probíhajícího systému aktivně vyzývají: Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011, Akční plán k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí 2012–2015 a Národní strategie ochrany práv dětí.

V české odborné literatuře lze vysledovat dlouhodobý zájem o ohrožené děti v kontextu domácího prostředí (Toman, 1994; Bauer, 1995; Biskup, 1996; Matějček, 1998; Kovařík, 1998; Chvátalová, 2001; Svobodová, 2003; Pilař, 2005; Novák, 2008; Popela, 2008; Jánský, 2009; Kubíčková, 2011; Běhouňková, 2012; Zezulová, 2012; Sobotková & Očenášková, 2013; Cilečková, 2014; Jánský, 2014). Publikací, které analyzují zahraniční zkušenosti ve vybraných evropských zemích, je již méně (Hejlová, 2003; Škoviera & Nagyová, 2001; Škoviera, 2007a, 2007b, 2007c).

Cílem textu je předložit analýzu názorů na transformaci systému péče o ohrožené děti v České republice s akcentem na její reflexi. Studie zahrnuje výsledky kvalitativního šetření realizovaného počátkem roku 2015 technikou hloubkových rozhovorů s osmi řediteli vybraných dětských domovů. Získaná data byla analyzována za využití postupů zakotvené teorie.

2 Východiska transformace péče o ohrožené děti

Potřeba zabezpečit dítěti zvláštní péči byla zakotvena již v **Ženevské deklaraci práv dítěte** (1924), **Všeobecné deklaraci lidských práv** (1948), **Deklaraci práv dítěte** (1959), **Mezinárodním paktu o občanských a politických právech** (1966), **Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech** (1966) a dále pak v **Úmluvě o právech dítěte** (1989), která pro Českou a Slovenskou federativní republiku vstoupila v platnost 6. února 1991. Pro proces deinstitucionalizace a transformace systému péče o ohrožené děti jsou relevantní zejména její články 9¹¹, 18¹², 20¹³ a 25¹⁴.

V roce 2009 projednala vláda České republiky **Návrh opatření k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti – základní principy**. Rodina je zde v souladu s Úmluvou OSN o právech dítěte vymezena jako základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů – zejména dětí, která musí mít nárok na potřebnou ochranu a pomoc, aby mohla beze zbytku plnit svou úlohu ve společnosti (Úmluva o právech dítěte, 1991). Zmíněný materiál upozorňuje především na horizontální¹⁵ a vertikální¹⁶ roztržitost, charakter péče z hlediska naplňování potřeb dítěte, financování, lidské zdroje a cílový stav po transformaci.

¹¹ Dítě nemůže být odděleno od svých rodičů proti jejich vůli, ledaže příslušné úřady na základě soudního rozhodnutí určí, že takové oddělení je potřebné v zájmu dítěte. Dítě oddělené od jednoho nebo obou rodičů má právo udržovat pravidelně osobní kontakty s oběma rodiči, ledaže by to bylo v rozporu se zájmy dítěte.

¹² Oba rodiče mají společnou a prvotní odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte, při plnění těchto úkolů jim náleží potřebná pomoc.

¹³ Dítě dočasně nebo trvale zbavené svého rodinného prostředí má právo na zvláštní ochranu a poskytovanou pomoc. Takovému dítěti má být zabezpečena náhradní péče.

¹⁴ Dítě, které bylo svěřeno do péče náhradnímu zařízení, má právo na pravidelné hodnocení zacházení.

¹⁵ „Současný systém péče o ohrožené děti v ČR postrádá jednotné principy a cíle, kterými by se řídil každý resort. Péče o ohrožené děti je tak v některých případech nehomogenní, neefektivní a diskontinuální.“ (Návrh opatření k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti – základní principy, 2009, s. 2).

¹⁶ Chybí jednotný postup oddělení státní správy a samosprávy (Návrh opatření k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti – základní principy, 2009).

Cíle byly následně specifikovány v **Národním akčním plánu k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009–2011**. Mezi tyto cíle patří zejména zvýšení kvality práce a dostupnosti služeb pro ohrožené děti a rodiny (1), sjednocení postupů pracovníků (2), snížení počtu dětí dlouhodobě umístěných ve všech typech ústavní péče (3) a podpora rozvoje osobnosti dítěte, jeho nadání a rozumových i fyzických schopností (4). Akční plán apeluje na potřebu komplexního systému, který by se týkal vyhledávání ohrožených dětí, na práci s rodinou, a to jak ohroženou, tak náhradní, práci v institucionální péči a na podporu osamostatňování dítěte. (Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009–2011, 2009). Transformace se dotýká všech pobytových zařízení péče o ohrožené děti – kojeneckých ústavů, dětských domovů pro děti do tří let, dětských domovů, dětských domovů se školou, diagnostických ústavů, výchovných ústavů, domovů pro osoby se zdravotním postižením a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Cíli jejich transformace jsou podpora péče rodinného typu, podpora práce s rodinou a rozšíření alternativních forem péče.

Dne 11. dubna 2012 vláda schválila **Akční plán k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí 2012 – 2015**. V tomto dokumentu se vláda České republiky zavazuje vytvořit do roku 2018 funkční systém zajišťující důslednou ochranu všech práv dětí a naplňování potřeb. Tohoto cíle má být dosaženo pomocí postupného naplňování aktivit a principů, které jsou definovány v **Národní strategii ochrany práv dětí (2012)** – viz tabulka 1.

Tabulka 1
Národní strategie ochrany práv dětí – principy a cíle

Základní principy	Dílčí cíle
Plné zaměření na dítě	Zjišťování potřeb dítěte
Respektování potřeb a vývoje dítěte	Zjišťování všeobecného povědomí o otázce práv dětí u dospělých i dětí
Sledování dlouhodobého zájmu dítěte, podporování jeho jedinečnosti a vývoje	Vytváření příležitostí pro děti a mladé lidi účastnit se rozhodování o záležitostech, které se jich týkají a které je ovlivňují.
Umožnění rovných příležitostí pro všechny děti bez ohledu na jejich pohlaví, schopnosti, rasu, etnikum, zdravotní postižení, okolnosti nebo věk	Vyrovnaní příležitostí pro děti a mladé lidi ze znevýhodněného sociálního prostředí
Zahrnování dětí a rodiny, i celého jejich sociálního okolí, do řešení situace	Vyrovnaní příležitostí pro děti se zdravotním postižením
Stavění na silných stránkách dětí a rodin a identifikování problémových míst	Podpora pozitivního rodičovství
Fungování integrovaně a ve spolupráci všech zúčastněných subjektů	Prevence chudoby
Být trvalým a interaktivním procesem	Vytvoření a zpřístupnění služeb a podpory rodinám a dětem
Poskytování a revidování opatření a poskytované služby	Podpora náhradní rodinné péče
Založení na objektivně zjištěných skutečnostech a důkazech	Rozvinutí alternativ péče o ohrožené děti a deinstitucionalizace péče
	Procesy ochrany a podpory prosperity dětí

Sjednocení systému péče o děti
 Nastavení legislativních podmínek k zabezpečení
 pozitivních přínosů a zjištění potřeb dětí
 a mladých lidí
 Transparentní financování systému
 Sběr dat a jednotný informační systém
 Kvalita práce, vzdělávání a standardy

Zdroj: Národní strategie ochrany práv dětí, 2012

V souvislosti s předkládaným výzkumným tématem považujeme za relevantní především dílčí cíl *Rozvinutí alternativ péče o ohrožené děti a deinstitucionalizace péče*, který v sobě zahrnuje několik důležitých kroků, které shrnujeme v následující tabulce (viz tabulka 2).

Tabulka 2

Rozvinutí alternativ péče o ohrožené děti a deinstitucionalizace péče

-
1. Vytvoření systému služeb
 2. Zpracování analýzy institucionálních a návazných služeb pro děti
 3. Transformace pobytových zařízení
 4. Zpracování komplexní metodiky vzniku a realizace transformačních plánů institucí
 5. Zpracování transformačních plánů institucí
 6. Realizace transformačních plánů institucí
 7. Ukotvení věkové hranice
 8. Legislativní ukotvení věkové hranice, pod niž nelze děti umísťovat do ústavní péče
 9. Specializace péče, snižování maximálních kapacit, omezení doby ústavní péče
-

Zdroj: Akční plán k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí 2012–2015, 2012.

3 Metodologie výzkumu¹⁷

Cílem realizovaného výzkumu bylo analyzovat systém probíhající transformace péče o ohrožené děti, a to pohledem vedoucích představitelů institucionální péče o děti, tedy ředitelů dětských domovů.

Vzhledem k cíli výzkumu jsme se rozhodli pro **kvalitativní výzkumnou strategii** za využití **techniky hloubkového polostrukturovaného rozhovoru** při uplatnění **postupů zakotvené teorie**.

Hlavní výzkumná otázka byla v souladu s principy zakotvené teorie formulována široce: *Jak hodnotí ředitelé dětských domovů aktuálně nastavený systém transformace péče o ohrožené děti?* (HVO) a následně byla zaostřena pomocí dvou specifických výzkumných otázek: *Jaké jsou přínosy systému péče o ohrožené děti pohledem ředitelů dětských domovů?* (SVO1) a *Jaká jsou úskalí systému péče o ohrožené děti pohledem ředitelů dětských domovů?* (SVO2). Specifickým otázkám předcházely v rozhovoru otázky úvodní¹⁸. Při kladení specifických otázek jsme se snažili pochopit význam řečeného

¹⁷ Výzkum byl uskutečněný v rámci řešení grantového projektu GA ČR č. 13-04121S *Porozumění procesu autoregulace u dětí a mládeže v institucionální péči*.

¹⁸ Např.: *Jak byste popsala vaši zkušenost s transformací systému péče? Jak vaše zařízení ovlivnila transformace?*

a kladli dodatečné navazující otázky¹⁹. Ve výjimečných případech byly použity také konfrontační otázky²⁰. Rozhovor byl uzavřen tzv. ukončovacími otázkami²¹.

Výzkumné šetření se uskutečnilo na počátku roku 2015 a zúčastnilo se jej **osm ředitelů**²², respektive ředitelek dětských domovů. Pro jejich výběr jsme zvolili formu **záměrného kvalifikovaného výběru**. O výběru rozhodl úsudek výzkumníků na základě těchto výběrových charakteristik: osoba působí v dětském domově ve funkci ředitele/ředitelky po dobu nejméně šesti let²³ (1), osoba je ochotná participovat na výzkumu (2). Ve shodě s Loflandovými (Lofland & Lofland, 1995) jsme zvolili skupinu ředitelek, s nimiž jsme měli pozitivní osobní zkušenost prostřednictvím zapojení dětí z daného dětského domova do dlouhodobého vzdělávacího programu, na kterém výzkumníci participovali, a s nimiž jsme navázali vztah vzájemné důvěry a otevřenosti. Účastnice souhlasily s pořízením audio záznamu a také s případným zveřejněním svých názorů v odborných studiích. Zároveň jim byla zaručena anonymita, proto se ve studii nevyskytují žádná konkrétní jména osob ani názvy jednotlivých zařízení.

4 Analýza a interpretace dat

Jako vhodná metoda analýzy dat ke zpracování výstupů polostrukturovaných hloubkových rozhovorů byla zvolena **zakotvená teorie** (Glaser & Strauss, 1967; Glaser, 1992; Strauss & Corbin, 1990, 1998; Charmaz, 1983, 2003a, 2003b, 2006). Výpovědi informantů byly pojmány jako realistický obraz současného systému transformace péče o ohrožené děti pohledem zástupců dětských domovů. Realizované rozhovory jsme doslovně transkribovali. Přepis jsme následně podrobili analýze, přičemž jsme použili metodiku **třístupňového kódování** – otevřeného, axiálního a selektivního (Strauss & Corbin, 1990, 1998). Analyzovaný text jsme rozdělili na jednotky, tedy významové celky různé velikosti – obvykle slova a věty. Každé takto vzniklé jednotce jsme přidělili kód. Jako kódy jsme užívali odborné termíny a in vivo kódy, tedy výrazy, které použily samy respondentky (tyto pro odlišení uvádíme v textu v uvozovkách). V průběhu kódování jsme kódy slučovali, rozdělovali či nahrazovali vhodnějšími názvy. Během této analytické činnosti jsme abstrahovali **57 kódů**, které jsme následně roztříдили do **osmi kategorií***, mezi kterými jsme dále hledali vzájemné vztahy a souvislosti (viz tabulka 3).

Tabulka 3

Paradigmatický model efektivity systému transformace péče o ohrožené děti

PŘÍČINNÉ PODMÍNKY	JEV Centrální kategorie	KONTEXT	INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY	STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERAKCE	NÁSLEDKY
Legislativa (1)*	EFEKTIVITA SYSTÉMU (2)*	Meziresortní součinnost (3)*	Optimalizace pěstounské péče (4)*	Spolupráce subjektů péče (5)*	Práce v terénu (7)*

¹⁹ Např.: *Jak probíhala spolupráce se soudy v minulosti? Jakým způsobem nahlížíte na transformaci diagnostických ústavů? Byli jste v minulosti účastníky řízení?*

²⁰ Např.: *Říkala jste, že vaším zájmem není držet děti v domově za každou cenu, ale současně hovoříte o potřebě zachovat naplněné stavy. Můžete své tvrzení upřesnit?*

²¹ Např.: *Je něco, na co jsme během rozhovoru zapomněli? Chtěla byste zdůraznit ještě nějakou výhodu/úskalí, o které jsme nehovořili? Chtěla byste se na něco zeptat vy?*

²² Vzhledem k nasycenosti dat nemusely být realizovány další rozhovory dle stanoveného klíče.

²³ Stanovená doba byla určena na základě skutečnosti, že postupná a pozvolná transformace systému péče započala v ČR v roce 2009. Výzkum se uskutečnil na počátku roku 2015. Ředitelé, kteří působili ve funkci po dobu minimálně šesti let, měli dostatečné zkušenosti nejen se systémem transformujícím se, ale také se systémem, který fungoval před reflektovanou změnou.

Podpora lidských zdrojů (6)*	Stereotypní řešení (8)*
------------------------------	-------------------------

Do kategorie **LEGISLATIVA (1)**, která byla v rámci paradigmatického modelu (viz tab. 3) identifikována jako příčinná podmínka, bylo sloučeno celkem 12 kódů: **Nejasná legislativa, Absence pravomocí, Pobyt na dohodu, Povinnost přezkumu, Účastníci správního řízení, Vyhledávání dětí, Zastupování dětí, Zohledňování sourozeneckých vazeb, Sanace rodiny, Názor dítěte, Diskrepance v chápání funkčnosti a Podmínky ZDVOP**²⁴. Kategorie zahrnuje kódy s výroky probandů o přínosech a deficitech stávající legislativní úpravy. Kódy pak přináležejí konkrétním identifikovaným oblastem. Právě legislativa podle názorů pracovníků vytváří podmínky pro efektivní fungování systému. Pokud v některých oblastech funguje či selhává, má to dopady na práci v terénu.

Z nasycenosti kategorie jsme odvodili skutečnost, že pracovníci z praxe dokáží nejlépe reflektovat každodenní přínosy a úskalí, které jim stávající legislativní systém přináší. Největší z problémů spatřují v nejasné legislativě („*Aby to bylo vymezeno prostě přesně všechno na dané zařízení tak, aby nebylo možnost úhybu doprava, doleva, ale aby bylo všecko jasné.*“ (A215-217)) a absenci pravomocí („*My máme jenom povinnosti, ale práva nemáme žádná..., my nejsme ani zákonní zástupci...*“ (H34-35)), které nová systémová změna přináší. Pozitivně pak hodnotí zohledňování sourozeneckých vazeb, akcent na sanaci rodiny a zohledňování názoru dítěte („*Ted' je v tomto trochu jiná doba, v tomto pozitivní, že máme dítě od období devíti měsíců. Když se jedná o sourozeneckou skupinu, tak máme pro to podmínky, jsme schopni je vytvořit. Máme sourozence nerozdělené. To si myslím, že je velká výhoda. Je to skvělé.*“ (F39-41)). Co funguje z pohledu pracovníků dětských domovů méně, je pobyt na dohodu („*Děti mohly být i v dětských domovech na tzv. dohody, což jsme vždycky po tom prezentovali na nějakých sezeních nebo seminářích, kdykoliv potom to bylo nějak komentováno s tím, že to byla dobrá praxe, že ty děti opravdu nemusely mít tu ústavní výchovu, nebylo to takové tvrdé rozhodnutí, v rámci rodiny...*“ (B4-8)), povinnost přezkumu soudem („*Ted' má soud povinnost... přezkoumávat..., jak se dítěti daří. Nehledě na to, že se ještě o toto zajímá státní zástupce.*“ (A200-201)), účast pracovníků u správního řízení („*Nejsme účastníci řízení a jenom zprostředkovaně se můžeme vyjádřit.*“ (C38)), systém „vyhledávání“ dětí („*Když máme volné místa, tak oslovujeme sociální pracovníce..., sami si je v podstatě hledáme... To je horší, to nebylo. Diagnosták vyhledával a nám ty děti umísťoval.*“ (E22-26)), jejich zastupování („*Rodiče fungují pořád jako zákonní zástupci, my s tím máme problém, ať je jakékoliv lékařské vyšetření nebo vyšetření na PPP. Není možné bez souhlasu rodičů.*“ (D69-72)) a rozdílné kvalifikační požadavky na pracovníky jednotlivých typů zařízení („*My musíme dodržovat zákoník práce – musíme mít vysokou školu, v zařízení okamžité péče stačí základní vzdělání.*“ (A137-138)). Pracovníci dětských domovů nejsou podle jejich názoru rozhodně těmi, kteří by bránili sanaci rodiny, avšak někdy řeší morální dilema v chápání funkčnosti rodiny různými subjekty („*My rozhodně nemáme zájem, abychom tu děti drželi, když ta rodina funguje. To v žádném případě, ale pokud víme a známe ty rodiče, že ta maminka se za celou tu dobu tady neobjevila, otec si je brává..., ale má problémy s alkoholem... Takže do této rodiny se ty děti vrací.*“ (D47-52)).

Za centrální kategorii jsme označili **EFEKTIVITU SYSTÉMU (2)**. Ta slučuje devět kódů: **Spolupráce s diagnostickými ústavy, Časové prodlevy, Pozdní detekce, Přetíženost soudů, Malé skupiny,**

²⁴ Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (ZDVOP) byla původně koncipována jako zařízení neodkladné pomoci dětem, které se ocitly v bezprostředním ohrožení života. V současné době se stávají alternativou k nařízení ústavní výchovy, před ústavní výchovou mají dokonce přednost. (Barvíková, Poloncová, 2012). Činnost ZDVOP upravuje zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Činnost dětských domovů upravuje zákon o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, který stanovuje i odbornou způsobilost pedagogických pracovníků vykonávajících činnost v zařízeních. Do dětských domovů lze přijmout dítě pouze na základě rozhodnutí soudu, do ZDVOP lze dítě přijmout na základě rozhodnutí soudu, ale také na základě žádosti obecního úřadu obce s rozšířenou působností, na základě žádosti zákonného zástupce a na základě žádosti dítěte.

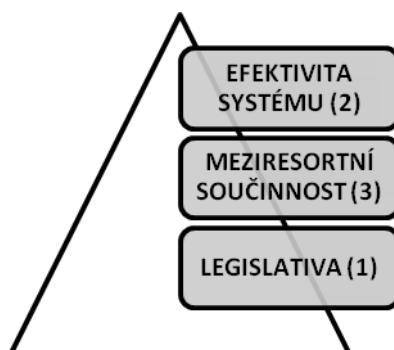
Zbytečná administrativa, Nezáměr o změnu poměrů v rodině, Neúčinná sanace a Vysoké náklady. Dotazovaní pracovníci v rámci efektivit stávajícího systému poukazují na některé deficity související s realizovanou změnou, kterými jsou: spolupráce s diagnostickými ústavami („*Dříve spolupráce s diagnostickým ústavem... byla perfektní. Teď to jde všechno oklikou. (D13-14)*“), časové prodlevy související s přetížeností soudů („*Teďka s těmi soudy... je to všechno delší časová prodleva než dřív. (B83)*“) či pozdní detekce („*Velkým negativem je pozdní umístování dětí. Že zůstávají v terénu... Já neznám případ, kdy byla nařízena zbytečná ústavní výchova. (F14-28)*“). Rovněž poukazují na nadměrnou administrativní zátěž všech subjektů generující vysoké náklady systému („*...přezkoumat, jestli to dítě sem patří..., je to papírové..., oni to fakt nezjistí..., teď mně přijde..., že to zbytečně stojí peníze. Protože my tomu soudu stejně buď píšeme jednou za půl roku, nebo za rok... zprávu..., takže když oni znovu zahajují správné řízení, mně to přijde prostě, jako že je to zbytečné. (E57-62)*“). Náklady systému rovněž zvyšuje neúčinná sanace či nezáměr o změnu poměrů v rodině („*Ta rodina o to kolikrát opravdu ani nestojí..., ze začátku mu naslibují... a potom zjistí, že o dítě je tady dobře postarané, že oni mají veškerou volnost..., nechtějí, aby se jim do toho jejich způsobu života někdo v uvozovkách montoval a radil jim. (B75-81)*“). Naopak, pracovníci dětských domovů vítají malé skupiny („*Každopádně by dětské domovy měly být malé. Pokud je to kolos, kde jsou čtyři skupiny..., tak to si myslím, že je opravdu provizorní řešení. A není to ideální pro ty děcka. (F 11-13)*“), které přispívají k modelování sociálního prostředí, které se více blíží tomu přirozenému.

Kategorie **MEZIRESORTNÍ SOUČINNOST (3)** v sobě zahrnuje čtyři kódy: **Absence součinnosti, Nejasné kompetence, Meziřesortní roztržštěnost a Potřeba koordinace.**

Pracovníci dětských domovů postrádají v rámci systému meziřesortní spolupráci („*Nespolupráce jednotlivých těch ministerstev. (A140-141)*“; „*Nespolupráce MPSV a školského odboru. (D4)*“), která může generovat nevyjasněné kompetence (*Když se obrátíte na MPSV, tak na jednu stranu vám řeknou, proč by s námi měli komunikovat, vždyť jsme školství, ale jsou to sociální věci, které já po tom školství nemůžu chtít. (A100-102)*). Uvedenou skutečnost chápou jako meziřesortní roztržštěnost („*Není ta provázanost s tou sociální sférou a s tou naší. (G67)*“; „*Musíme se řídit všemi zákony dalších ministerstev, nejenom ministerstva školství. (A3)*“) a volají po potřebě koordinace („*OSPOD... mají jiné směrnice, jiné pokyny i ze zákona, my máme zase naše – my jsme školství, oni jsou ministerstvo práce a sociálních věcí a teďka je potřeba to nějak zkoordinovat, aby se... ty třetí plochy zmírnily. (B61-63)*“).

V rámci analýzy dat nám vyplynul hierarchický model, na kterém je založena efektivita systému péče o ohrožené děti (viz obrázek 1). Podle dotázaných ředitelů dětských domovů, kteří ve své funkci prošli obdobím systémové změny, je základním předpokladem pro jakoukoliv změnu fungující legislativní systém. Kvalita právních předpisů různé síly ovlivňuje průběh změny i nově nastavovaný systém. Optimální legislativa je nezbytným předpokladem, a tedy jakousi „základnou“, na které lze dále stavět. Funkční legislativní úprava se stává i předpokladem pro meziřesortní součinnost, tedy spolupráci pracovníků z jednotlivých oblastí spadajících pod různá ministerstva (MPSV, MŠMT, MZ)²⁵ a potažmo pod různá metodická vedení. Fungující legislativa pak zajišťuje propojenost a návaznost jednotlivých oblastí intervenujících v různé míře do péče o ohrožené děti. Jak vyplynulo z realizovaného šetření, bez pevného legislativního ukotvení a koordinované meziřesortní spolupráce nemůže být systém péče o ohrožené děti v České republice dostatečně efektivní.

²⁵ Ministerstvo práce a sociálních věcí; Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy; Ministerstvo zdravotnictví.

Obrázek 1 Efektivita systému péče o ohrožené děti

V rámci kategorie **OPTIMALIZACE PĚSTOUNSKÉ PÉČE (4)** bylo abstrahováno 11 kategorií: **PP na přechodnou dobu, Fluktuace, „Příliš staré dítě“, Dítě se zdravotním postižením, Umísťování sourozeneckých skupin, Pěstouni s vysokým počtem dětí, Motivace, Kontrola PP, Potřeba analýz, Optimalizace přípravy, Vzdělání.**

Pracovníci dětských domovů oceňují práci pěstounů, výhrady mají jen k určitým dílčím ustanovením regulujícím systém pěstounské péče („*Tak já bych byla třeba ráda za ty pěstounské rodiny. Mám trošičku výhrady k těm pěstounům na přechodnou dobu..., když je to přímo z rodin, aby nešly do dětského domova, tak to jo, to je dobré samozřejmě.*“ (E39-44)), a to z důvodu negativních zkušeností ohrožujících zájem dítěte („*Důsledky nepovedené pěstounské péče... za posledních pár let bychom napočítali minimálně pět dětí, které byly vrácené z pěstounské rodiny...*“ (C2-4)). Rovněž je trápí, že přístup k pěstounské péči je determinován věkem či zdravotním stavem dítěte („*Pěstoun pro děti nad 12 let – vzácný druh.*“ (A75-76)). Současně by přivítali, aby pěstounská péče byla v praxi aplikovatelná i u velkých sourozeneckých skupin. Taktéž se zamýšlejí nad motivy a systémem kontroly pěstounské péče v zájmu dítěte. Reflektují potřebu hlubších analýz („*...nevedou se statistiky, když se děti vrací z pěstounské péče..., na kterých je napáchané takové zlo, že nevíte, co s tím dítětem máte dělat.*“ (A76-77)) a přípravy pěstounů („*Aby to pěstouni zvládli..., máme pořád víc dětí s poruchami chování.*“ (B225-226)) a s tím souvisejícího vzdělání. Můžeme tedy konstatovat, že podle názorů vedoucích představitelů dětských domovů je optimální nastavení pěstounské péče zásadní intervencí podmínkou pro efektivitu reformovaného systému péče o ohrožené děti.

Do kategorie **SPOLUPRÁCE SUBJEKTŮ PÉČE (5)** jsme sloučili sedm kódů: „**Neberou nás**“, **Kontakt s rodiči, Multidisciplinární spolupráce, Případové konference, „Nejbližší partner“**, **Vážne přenos informací, Názor odborníků.**

Z výsledků výzkumu vyplynulo, že pracovníci mají pocit, že je soudy neberou jako partnery („*Ani soudy vlastně moc nás neberou jako partnery, že se vždycky, když se jedná o dítě, tak oni nám to ani neoznámí.*“ (E8-9)), což se projevuje i v deficitním předávání informací. Naopak vysoce oceňují zlepšení spolupráce se sociálními pracovníky z oddělení sociálně právní ochrany dětí („*Já mám osobně radost ze snahy zlepšit spolupráci se sociálními odbory.*“ (B55-56)). Spolupráci s rodiči vidí jako méně účinnou. Dobrá spolupráce mezi subjekty se projevuje i při pořádání případových konferencí. Dále by ocenili spolupráci s dalšími zařízeními. Vedoucí pracovníci dětských domovů rovněž ve svých výpovědích upozorňují na nízkou angažovanost profesních organizací, jejichž hlas považují v oblasti reflexe systémové změny za důležitý („*Málo je slyšet různé asociace speciálních pedagogů a různých odborníků – psychiatrů, psychologů, učitelů, že ony jsou ty setkání pracovní i na té ministerské úrovni, kdy jsou různé konference předtím, než dojde k nějakým třeba změnám v zákoně, ale mám pocit, že to nemá efekt.*“ (C28-332)).

Kategorie **PODPORA LIDSKÝCH ZDROJŮ (6)** v sobě zahrnuje čtyři kódy: **Komunikační kompetence, Požadavek praxe, Speciálně pedagogické kompetence, Podpora biologických rodin.**

Výroky zařazené ke kódům uvedené kategorie nás upozornily na skutečnost, že při provádění jakýchkoliv systémových změn je třeba investovat čas i prostředky do rozvoje lidských zdrojů, tedy subjektů participujících na systému, a to ať už se jedná o profesionální vykonavatele a nositele reformy, tak laické aktéry, tzn. rodinné příslušníky („*Myslím, že by ty sociální pracovníce měly víc pracovat s tou původní rodinou, rodiči.*“ (F35-37)).

Kategorie **PRÁCE V TERÉNU (7)** slučuje pět kódů: **Nezájem o život klientů, Zájem redukován na volná místa, Účast na případových konferencích, Zájem státních zástupců, Absence kontroly.**

Pracovníci dětských domovů reflektují při své práci malý zájem některých soudců, sociálních pracovníků a státních zástupců o výkon sociální práce v terénu i absenci kontroly („*Pouštíte dítě na víkend domů, to dítě přijde špinavé, hladové, samo řekne, že třeba od pátku od odpoledne nebylo doma až do neděle... Sociální pracovníce mně řekne: ale my o víkendu nepracujeme, já nemám možnost si to kontrolovat.*“ (A111-112)).

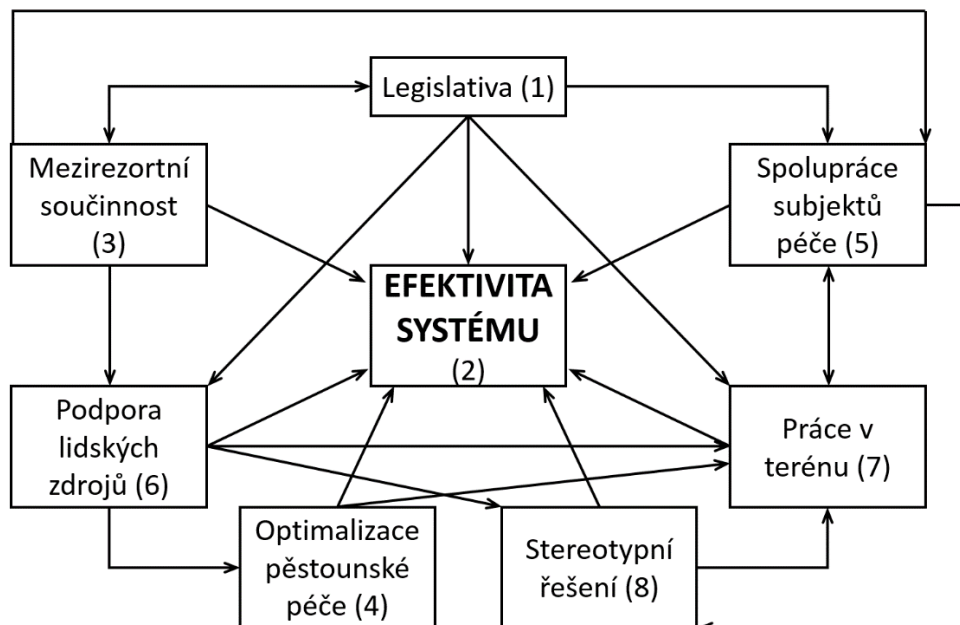
STEREOTYPNÍ ŘEŠENÍ (8) je kategorií, která byla společně s PRACÍ V TERÉNU zařazena v rámci paradigmatického modelu mezi „následky“. Do pěti následujících kódů - **Nerespektování individuálního přístupu, „Udržet stav“, Formální výkon, Průtahy pobytu, Dělení sourozenců** - byly seskupeny výroky dokladující faktické fungování systému („*...každé to zařízení (okamžité pomoci) prostě podle toho, jakou má kapacitu a jak je naplněné, že se někdy, když jich má moc, se rádo zbaví nějakých problémových dětí – to já vidím. A zase když jich má málo, tak si je, po tu nejkrajnější možnou mez, drží a nedají je.*“ (H138-142); „*Rozhodují od stolu. Jen aby snížili počet dětí v zařízeních.*“ (D59-60); „*Oni by teď (soudy) měly přezkoumat²⁶, jestli to dítě sem patří, nebo ne. Jo, někde se to už začíná dít. Teď máme první..., ale je to jen papírové. Oni vás nepozvou, oni to fakt nezjistí.*“ (E57-59); „*Zjišťovala jsem, že dvě děti jsou někde umístěné, my máme tady tři děti..., fakt ty děti nedávají dohromady. To jsem si myslela, že se v dnešní době nemůže stát, a děje se to.*“ (E127-129)).

4 Reflexe výsledků výzkumu

Z výsledků realizovaného výzkumu vyplynulo, že v centru zájmu každé systémové změny by měla být efektivita nastavovaného systému založená na kvalitně poskytované službě zohledňující v našem případě blaho a zájem nezletilého dítěte a jeho rodiny. Jak jsme zjistili, efektivitu systému ovlivňuje především stávající legislativa založená na meziresortní spolupráci všech zainteresovaných stran. V nejširším pojetí se jedná o fungující sociální politiku státu směřující k pozitivnímu ovlivňování života aktérů z cílové skupiny. V užším slova smyslu jde o soubor opatření, aktivit a nástrojů zaměřených na sanování nepříznivé životní situace rodin s nezletilými dětmi. Mnohé odpovědi o přínosech a úskalích realizované reformy zaměřené na transformaci a deinstitucionalizaci systému péče o ohrožené děti z pohledu ředitelů dětských domovů nalézáme ve vybraných kategoriích/kódech a jim odpovídajících signifikantních výrociích (viz kapitola 4 ANALÝZA A INTERPRETACE DAT).

Následující schéma (viz obrázek 2) zachycuje současnou situaci systému péče o ohrožené děti prizmatem ředitelů dětských domovů, kdy můžeme vysledovat jejich přání po efektivně fungujícím systému s jasnými pravidly založenými na meziresortní spolupráci.

²⁶ Soud je povinen nejméně jednou za šest měsíců přezkoumat, zda trvají důvody pro nařízení opatření nebo zda není možné zajistit dítěti náhradní rodinnou péči. Za tím účelem si soud vyžádá zprávy příslušného OSPODu, vyjádření názoru dítěte, vyzve rodiče dítěte k vyjádření (§ 973 OZ).

Obrázek 2 Nehierarchický model fungování systému péče o ohrožené děti

Jak lze dále vyčíst z obrázku 2, efektivitu probíhající změny a následného fungování systému péče o ohrožené děti ovlivňují vedle již zmíněné legislativy i další faktory (mezirezortní součinnost, spolupráce subjektů péče, práce v terénu, podpora lidských zdrojů, stereotypní řešení a optimalizace péstounské péče). I v souladu s obrázkem 1 považují ředitelé za primární předpoklad pro nastartování a realizaci změny jasné **legislativní ukotvení** nového systému i přechodových změn. Jednoznačná pravidla vytvářejí podle nich transparentní prostředí, ve kterém jsou dány postupy vedoucí ke změně. Nezbytnou podmínkou optimální podoby legislativní úpravy je však **mezirezortní součinnost** všech třech již dříve zmíněných ministerstev a jimi řízených subjektů při přípravě právních předpisů i při následném zavádění změn do praxe. Mezirezortní součinnost ovlivňuje podobu právních předpisů, ve kterých je pak recipročně vymezena. Samotná legislativa má tedy dopady na **spolupráci subjektů péče**, čímž potažmo ovlivňuje kvalitu výkonu přímé **práce v terénu**. Jednoznačně se dá usuzovat, že kvalita práce v terénu je vyšší, pokud subjekty péče sledují společný cíl, kterým je blaho dítěte, a za tímto účelem spolupracují. Jak nám ukázaly výsledky výzkumu, na kvalitu práce v přímé práci s dětmi, tedy v terénu, má významný vliv **podpora lidských zdrojů**. Ve všech pomáhajících profesích – profesích pracujících s lidmi a pro lidi – je jedním z nejdůležitějších nástrojů a detektorem kvality lidský potenciál. Vzhledem k uvedenému je nutné si uvědomit, že podporou lidských zdrojů v oblasti osobnostního rozvoje zaměřeného na tzv. soft skills můžeme přispět k zefektivnění systému za minimálního ekonomického zatížení. Právě v podpoře lidských zdrojů spatřují ředitelé velký potenciál, který prozatím zůstává dostatečně nevyužitý. Rovněž se domnívají, že podpora lidských zdrojů, např. formou vzdělávání, výcviků a supervizí, povede k odbourávání **stereotypních řešení**, často uplatňovaných v praxi, i k **optimalizaci péstounské péče**. Lze tedy shrnout, že kvalitní subjekty péče (včetně péče péstounské) a jejich vzájemná spolupráce v terénu přispívají k odbourávání stereotypních neefektivních řešení, čímž podporují efektivitu celého systému. Tu ředitelé ve stávající podobě považují za nedostatečnou, avšak upozorňují na zlepšující se tendence.

Z výzkumu vyplynulo jedno zajímavé zjištění: přání/cíle ředitelů dětských domovů se v mnohém překrývají s cíli definovanými v *Národní strategii ochrany práv dětí* (2012) – viz tab. 1, z čehož je patrná názorová jednota subjektů zastávajících rozdílné role v realizované reformě.

Závěrem lze tedy konstatovat, že dotázaní pracovníci dětských domovů hodnotí realizovanou systémovou změnu v kontextu sociální politiky státu. Dokáží ocenit její přínosy a současně upozorňují

na její úskalí, která lze brát jako příležitost k nadcházejícím dílčím změnám, neboť každý systém je živým organismem a jako takový prochází permanentním vývojem. Efektivita systému péče o ohrožené děti je jedním soukolím, které se neobejde bez žádné své části. V případě, kdy jeden díl nefunguje, je zbrzděn chod celku. Proto je třeba mít na paměti, že optimální systém je závislý nejen na fungující legislativní úpravě vycházející z konsenzu participujících resortů, ale i na ochotě zainteresovaných subjektů spolupracovat při výkonu přímé práce v terénu. Tu lze formovat i v rámci podpory směřující k osobnostnímu rozvoji tzv. laických i profesionálních subjektů péče.

Literatura

- Barvíková, J., & Paloncyková, J. (2012). *Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc – umístování dětí, podmínky péče o děti, financování provozu*. Praha: VÚPS.
- Bauer, J. (1995). Pěstounská péče v zrcadle výzkumu. *Sociální politika*, 21(6), 13–14.
- Běhouňková, L. (2012). *Fenomén odchodu do samostatného života dítěte vyrůstajícího v náhradní výchovné péči*. Praha: Togga.
- Biskup, P. (1996). Domove, dětský domove... *Děti a my: časopis pro rodiče, učitele a pracovníky pomáhajících profesí*, 27, 22–23.
- Cilečková, K. (2014). Změny v náhradní rodinné péči. *Sociální práce*, 14(2), 61–70.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory*. Chicago: Aldine.
- Glaser, B. G. (1992). *Basics of grounded theory analysis*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Hejlová, I. (2003). Náhradní rodinná péče ve Francii. *Speciální pedagogika*, 13(1), 66–77.
- Charmaz, K. (1983). The grounded theory method: An explication and interpretation. In R. M. Emerson (Ed.), *Contemporary field research* (pp. 109–126). Boston: Little, Brown.
- Charmaz, K. (2003a). Grounded theory. In M. Lewis-Beck, A. E. Bryman & T. F. Liao (Eds.), *The sage encyclopedia of social science research methods* (s. 440–444). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Charmaz, K. (2003b). Grounded theory. In J. A. Smith (Ed.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods* (s. 81–110). London: Sage.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory*. Thousand oaks, CA: Sage.
- Chvátalová, H. (2001). Dítě v náhradní rodině. *Děti a my: časopis pro rodiče, učitele a pracovníky pomáhajících profesí*, 31(4), 45.
- Jánský, P. (2009). Náhradní výchovná péče a její transformace. *Učitelství noviny: týdeník pro učitele a přátele školy*, 112(21), 17–19.
- Jánský, P. (2014). *Dítě s problémovým chováním a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy*. Hradec králové: Gaudeamus.
- Kovařík, J. (1998). Dlouhodobé sledování dětí, které vyrůstaly v náhradní péči. *Náhradní rodinná péče*, 2, 18–28.
- Kubičková, H. (2011). *Dítě – rodina – instituce, aneb, Jak neztratit budoucnost*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Liga národů (1924). *Ženevská deklarace práv dítěte*. Dostupné z <http://icv.vlada.cz/cz/tema/deklarace-prav-ditete-63749/tmplid-560>
- Lofland, J., & Lofland, L. H. (1995). *Analyzing Social Settings*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Matějček, Z. (1998). Desatero pro náhradní rodiče. *Náhradní rodinná péče*, 2, 35–36.

- Ministerstvo práce a sociálních věcí (2009). *Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 – 2011*. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7440/NAP.pdf>
- Ministerstvo práce a sociálních věcí (2009). *Návrh opatření k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti – základní principy*. Dostupné z http://www.mpsv.cz/files/clanky/9556/Navrh_opatreni_k_transformaci.pdf
- Ministerstvo práce a sociálních věcí (2012). *Akční plán k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí 2012 – 2015*. Dostupné z http://www.mpsv.cz/files/clanky/14311/APN_NSOPD_2012-2015.pdf
- Ministerstvo práce a sociálních věcí (2012). *Národní strategii ochrany práv dětí*. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/14309/NSOPD.pdf>
- Novák, T. (2008). Slasti a strasti pěstounů. *Psychologie dnes*, 14(10), 32–33.
- Organizace spojených národů (1948). *Všeobecná deklarace lidských práv*. Dostupné z http://www.lidskaprava.cz/uploads/03_dokumenty/04_uvod/00_VDLP_UDHR-.pdf
- Organizace spojených národů (1959). *Deklarace práv dítěte*. Dostupné z http://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/ochrana_osob/Charty_deklarace/Deklarace_prav_ditete.pdf
- Organizace spojených národů (1966). *Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech*. Dostupné z http://www.lidskaprava.cz/uploads/03_dokumenty/04_uvod/01_ICCPR.pdf
- Organizace spojených národů (1966). *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*. Dostupné z http://www.lidskaprava.cz/uploads/03_dokumenty/04_uvod/02_ICECSR-.pdf
- Organizace spojených národů (1989). *Úmluva o právech dítěte*. Dostupné z http://www.lidskaprava.cz/uploads/03_dokumenty/04_uvod/07_CRC-.pdf
- Pilař, J. (2005). Náhradní výchovná péče v nahotě reality. *Učitel'ské noviny: týdeník pro učitele a přátele školy*, 108(36), 16–17.
- Popela, L. (2008). Dítě v náhradní péči. *Děti a my: časopis pro rodiče, učitele a pracovníky pomáhajících profesí*, 38(4), 36–37.
- Sobotková, I., & Očenášková, V. (2013). *Pěstounská péče očima dospělých, kteří v ní vyrostli: trendy vs. zkušenosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Svobodová, M. (2003). Zpráva o stávajícím stavu náhradní rodinné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v české republice. *Sociální práce*, 2, 28–45.
- Škoviera, A., & Nagyová, R. (2001). *O výchove v rodine*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre rodinu.
- Škoviera, A. (2007a). Slovenská zkušenost s náhradní výchovou. *Učitel'ské noviny: týdeník pro učitele a přátele školy*, 23-24, 15–17.
- Škoviera, A. (2007b). Trendy náhradnej inštitucionálnej výchovy v zahraničí. *Efeta – otvor sa: časopis pre postihnutých a ľudí, ktorí im chcú pomáhať*, 17(3), 6–9.
- Škoviera, A. (2007c). *Dilemata náhradní rodinné výchovy*. Praha: Portál.
- Toman, J. (1994). Náhradní výchova a speciální výchovná zařízení z pohledu společenských změn. *Mládež, společnost a stát*, 4, 19–24.

Zezulová, D. (2012). *Pěstounská péče a adopce*. Praha: Portál.

Zákony a vyhlášky

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů. (2015). Dostupné z <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů. (2015). Dostupné z <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-109>

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. (2015). Dostupné z <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359>

Zákon č. 383 Sb./2005 Sb., kterým se mění zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění dalších předpisů, a další související zákony, ve znění pozdějších předpisů. (2015). Dostupné z <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2005-383>